

Хоміченко В.В.

Поліфонічний потенціал полісемантичного слова в тексті (на матеріалі романів модернізму)

Хоміченко Віра Вікторівна, асистент

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

Анотація. В статті розглянуто питання реалізації потенціалу полісемантичного слова при взаємодії з контекстом, результатом якої є виникнення поліфонічного слова. Простежено декілька напрямків взаємодії полісемантичного слова та контексту та способів творення поліфонічного слова, серед яких здійснено аналіз подвійної актуалізації значень слова та розвитку полісемії слова. Окрім того, зазначені перспективи подальшого розвитку питання поліфонії слова та інших способів її реалізації в тексті, де контамінація мовлень персонажу та оповідача, здійснена на рівні слова, заслуговує на особливу увагу.

Ключові слова: поліфонія слова, полісемантичне слово, контекст

Літературний феномен поліфонії тексту, суть якого полягає в одночасному представленні декількох голосів чи точок зору в мовленні персонажу/персонажів чи контамінації мовлень оповідача та персонажу, є предметом наукових досліджень з часу його відкриття М.М.Бахтініним на початку ХХ століття [2, с. 14]. Серед питань пов'язаних з явищем поліфонії значна увага приділяється таким аспектам як принципово характерні ознаки поліфонічного тексту, діапазон дії поліфонії та способи її реалізації. Безсумнівним є той факт, що дія поліфонії не обмежується рамками висловлювання та виходить як на рівень тексту, так і може бути реалізована на рівні слова. Текстовий, чи навіть метатекстовий рівень функціонування поліфонії, як і рівень висловлювання характеризуються певним ступенем експліцитності багатоголосся та відповідно об'єктивності, в той час як виявлення поліфонії на рівні слова вимагає певних знань та умінь, оскільки багатоголосся є імпліцитно вираженим. Саме це є, з одного боку, однією з причин недостатнього висвітлення всіх аспектів, пов'язаних з поліфонією слова у вітчизняній науці, а з іншого інспірує до подальшого його дослідження.

Метою даної статті є аналіз способів реалізації поліфонії на рівні слова, одним із яких ми вважаємо є реалізація потенціалу полісемантичного слова в тексті.

Поліфонія слова, як і поліфонія взагалі має своїм основоположним принципом одночасне звучання декількох тем, в даному випадку декількох значень і, відповідно, є тісно пов'язана з полісемантичним словом та його реалізацією в тексті. Той факт, що в мовній свідомості та в мовленні багатозначне слово присутнє з усіма своїми значеннями незалежно від того в якому з них слово вжито в тексті, тобто актуалізація одного із значень слова відбувається на тлі інших значень, які не усуваються повністю, не підлягає сумнівам [4, с. 17; 7, с. 27; 1, с. 120]. Функціонування полісемантичного слова в тексті не сприймається настільки однозначно. Довгий час домінувала думка, що в тексті полісемантичне слово може проявляти лише одне зі своїх значень, так як контекст, в якому реалізовано полісемантичне слово усуває його багатозначність, актуалізуючи лише одне значення. Одночасна реалізація декількох значень одного слова допускалась лише в мовленні з метою спричинити непорозуміння чи комічну ситуацію, каламбур. В тексті, якщо і траплялась ситуація одночасного виявлення декількох значень, то це радше вважалось ненормативним явищем або порушенням певних закономірностей дії слова в тексті.

На даний час розуміння взаємодії полісемантичного слова і контексту дещо змінилось та визнається, що актуалізація слова в контексті відбувається у таких трьох напрямках: *нейтралізація* полісемантичного слова, що означає, що контекст актуалізує тільки одне із багатьох значень полісемантичного слова; *подвійна актуалізація* чи двоплановість висловлювання, де зберігається неоднозначність; *розвиток полісемії*, тобто набуття словом нових значень, відтінків, тощо на рівні тексту [10, с. 201-205]. В аспекті поліфонії слова інтерес представляють другий та третій тип взаємодії полісемантичного слова та контексту, для яких є характерним збереження чи набуття багатозначності слова в тексті або висловлюванні. Тенденція одночасної актуалізації декількох значень полісемантичного слова визначається як прийом направлений на збагачення смислового навантаження в тексті, посилення стилістичного ефекту, створення багатоплановості, багатозначності чи як авторський художній стиль.

Суть поліфонії слова полягає в одночасній реалізації декількох значень або семантичних відтінків слова у художньому тексті. (Головкина А.С. 2011, Морозова А.Н. 2010) Це є особливий прийом або феномен мови, який дозволяє слову одночасно проявити своє пряме та переносне значення, сучасне та архаїчне, зузальне та okazionale або інші комбінації значень. Розуміння "правильного, необхідного" для даного тексту значення вимагає від читача певних знань, навичок та зусиль. Подеколи аналіз поліфонічних слів включає в себе окрім лінгвістичного аспекту (семантична структура слова), ще й лінгво-поетичний аспект, в межах якого для декодування поліфонічного слова потрібно здійснити контекстуальний аналіз слова, аналізуючи все висловлювання або й текст.

Поліфонію слова потрібно відрізнити від каламбурної гри слів. Прийом каламбуру має за основу той самий принцип, що і поліфонія слова - зведення воедино різних значень одного слова, омонімів (омографів та омофонів), будь яких інших подібних у звучанні слів (паронімів), їх протиставлення з метою досягнення стилістичного, як правило комічного ефекту. Каламбурна гра слів повинна розглядатись як мовна полісемія, відмітною особливістю якої є однозначність її сприйняття в контексті твору [5, с. 9]. Поліфонія слова або лексична поліфонія (Задорнова В.Я. 1984, 2005), чи некаламбурне суміщення значень (Залізняк А.А. 2004) реалізується лише в межах різних значень полісемантичного слова (не омонімів та інших подібних за звучанням слів), об'єднуючи декілька значень даного слова. Навмисне вживання полісе-

мантичного слова у грі слів спрямоване на однозначне розуміння його читачем і, відповідно, для успішної комунікації повинно бути достатньо експліцитним навіть для пересічного читача, який не володіє спеціальними лінгвістичними знаннями чи навиками, в той час як поліфонія слова виступає імпліцитно, хоча ступінь експліцитності – імпліцитності цих прийомів художнього тексту є суб'єктивним та невизначеним.

Поліфонічне слово може проявляти себе в тексті по-різному. По перше, це є типовий спосіб одночасного існування двох або більше значень слова у висловлюванні, причому обидва значення є очевидними і зрозумілими, що спонукає читача до активної роботи у виборі значення. Як правило, такі поліфонічні слова займають ключові, сильні позиції в тексті, на кшталт заголовку чи епіграфу, таким чином відразу привертаючи увагу читача. Для декодування такого поліфонічного слова подеколи необхідно аналізувати його контекстуально, що вимагає знання цілого тексту. Назва роману Джона Дос Пассоса "Manhattan Transfer" слугує яскравим прикладом поліфонії заголовку (1925). Навіть не знаючи тексту роману, у читача одночасно з'являються декілька асоціацій з назвою. Перш за все, можна припустити, що автор має на увазі пересадну станцію в Манхетені, одному з центральних районів Нью-Йорка. В той же час transfer може бути перекладений як пропуск або квиток до Манхетену, що образно можна сприймати як квиток до кращого життя. Для американців ця назва є історично важливою, оскільки Manhattan Transfer - назва залізничної станції, яка на початку ХХ ст. знаходилась зовсім не в Манхетені, а в Нью-Джерсі. Парадокс полягав в тому, що приїжджі в пошуках кращого життя, прибувши на станцію з такою гучною назвою сподівались опинитись в центрі подій і в центрі міста, що обіцяло їм швидке збагачення, а натомість опинялись на віддаленій станції, яка складалась з декількох платформ та покриття, без жодних ознак цивілізованого життя. Вертаючись до назви роману "Manhattan Transfer", ми можемо припустити, що в самій назві існує як мінімум цих три значення, що й робить її поліфонічною.

В тексті знаходимо згадку про станцію Manhattan Transfer в епізоді, коли Elaine Thatcher зі своїм чоловіком ідуть до Atlantic City та роблять пересадку на цій станції. "They had to change at Manhattan Transfer.....Here we are Elaine dear. Oh prince's daughter, you see we get the train that comes from the Penn station... It's funny this waiting in the wilds of New Jersey this way". І трохи згодом, по дорозі до Atlantic city Елейн все намагається позбутись пригніченого стану та бути веселою, але дощ і стукіт колес, який гуркотить в її голові, не сприяють цьому. "The wheels rumbled in her head, saying Man-hattan Trans-fer. Man-hattan Tran-fer. Anyway it was along time before Atlantic City. ... Oh, it rained forty days... I'll be feeling gay....Oh, it rained forty nights. I've got to be feeling gay" [11, с. 98]. В той же час весь роман пронизаний ідеєю пошуку кращого життя, прагненням різних людей дійти до "the center of the things", та повний крах цієї американської мрії. Доказом поліфонічності назви роману виступає й переклад "Манхетен", що знову таки спричиняє множинність асоціативних смислів. Проаналізувавши весь текст, стає зрозумілим, що автор вкладав в геог-

рафічну на перший погляд назву значно глибший, метафоричний зміст.

Контекстуальний аналіз полісемантичного слова навіть в межах висловлювання може виявити множинність значень слова, задіяних в тексті та його поліфонічне звучання. Як приклад проаналізуємо багатозначний іменник "wraps" в наступному уривку роману "Манхетен". В окремо взятому реченні "The red-haired cloakroom girl was collecting the wraps", видається зрозумілим, що "wraps" означає "верхній одяг", завдяки іменнику cloakroom girl семантичного поля "гардероб".

Перейдемо до аналізу функціонування слова "wraps" в іншому уривку. "There was a longtoothed blond woman in a opera cloak swishing on the arm of a moonfaced man who carried his top hat ahead of him like a bumper; there was a little curly haired girl in blue who was showing her teeth and laughing, a stout woman in a tiara with a black velvet ribbon round her neck, a bottlenose, a long cigarcolored face... shirtfronts, hands straightening white ties, black gleams on top hats and patent leather shoes; there was a weazlish man with gold teeth who kept waving his arms spitting out greetings in a voice like a crow's and wore a diamond the size of a nickel in his shirtfront. The red-haired cloakroom girl was collecting the wraps" [11, с. 27]. Автор роману застосовує прийом "камери" для зображення відвідувачів ресторану, показуючи їх з точки зору (перспективи) іншого персонажу – офіціанта-початківця Еміля. Спочатку камера повільно рухається та фіксує найбільш помітні та яскраві деталі та одяг перших відвідувачів: волосся, сукні, тіара. Поступово камера пришвидшується та встигає фіксувати лише окремі фрагменти одягу: краватки, тупфлі, серед елементів одягу якісь обличчя. Поступово люди прирівнюються до речей, складається враження, що люди – це речі в гарних обгортках. Слово "wraps" набуває поліфонічного звучання, оскільки одночасно поєднує в собі два значення – верхній одяг та обгортки.

Серед інших способів реалізації потенціалу полісемантичного слова в тексті з метою створення поліфонії існує так званий "сплав" та "принцип тернарної семантики" [6, с. 20-45]. Перший означає, що два або більше значень полісемантичного слова є легкими для впізнання з контексту, але, якщо проаналізувати семантичну структуру слова, то стає зрозумілим, що жодне з цих значень не вжито в контексті. Тим не менш, це поліфонічне слово не представляє проблем у декодуванні, оскільки з цих значень утворився так званий "сплав" значень, наділений новим смислом. "Принцип тернарної семантики", полягає в наступному: одне й те саме полісемантичне слово в одному випадку вжито в значенні Х, в другому випадку – в значенні У, а ще в іншому випадку в поліфонічному слові проявляються два значення Х та У одночасно [8, с. 41].

Наступний тип реалізації поліфонічного слова, який відбувається в результаті взаємодії контексту і полісемантичного слова та визначений як розвиток полісемії, якісно відрізняється від вище описаних способів реалізації поліфонічного слова, оскільки багатозначність слова не проявляється симультативно, а навпаки "накопичується" впродовж розгортання дії тексту. Суть даного різновиду поліфонічного слова

полягає в тому, що слово або висловлення набуває нові значення або конотації на текстовому рівні та створює множинність смислів. Умовою для розширення семантики слова є його регулярний повтор в тексті, причому окрім актуалізації своїх значень (прямого чи вторинного), відбувається накладання нових смислів. Слово чи висловлювання, навіть дослівно повторене іншим суб'єктом в інший момент дії, є якісно відмінним, оскільки кожен, хто промовляє його, вкладає свій зміст, емоції чи розуміння, чим і створюється множинність смислів.

Накладання нових смислів може відбуватись на основі врахування традиційних символічних ореолів слів, алюзій, а також всіх значень, закріплених за словом в літературі [9, с. 39]. Всі смисли слова чи висловлювання утворюють певну систему відносин таких як заперечення, протиставлення, ототожнення та інші, що й свідчить про поліфонічну структуру висловлювання. Валентінова О.І. визначає поліфонічне висловлювання як композиційно значуще явище поліфонічного тексту, яке відображує парадигматичну систему смислів, тобто ті семантичні опозиції, які реально існують в тексті. Таким чином, структура поліфонічного висловлювання є проекцією структури концептуально значущого смислу [3, с. 15].

Практичним засобом реалізації такого поліфонічного слова є повтор даного слова чи висловлювання або різними суб'єктами мовлення або одним суб'єктом мовлення в різні моменти оповіді. (Ніколіна Н.А., Валентінова О.І., Солоділова І.А.) Валентінова О.І. визначає повтор як невід'ємну частину поліфонічного тексту та виокремлює два види повтору: односуб'єктний та різносуб'єктний залежно від того чи суб'єкт мовлення, в мовленні якого знаходиться повтор, залишається той самий чи задіяні різні суб'єкти мовлення [3, с. 62]. Різносуб'єктний повтор слова чи висловлювання змінює прагматичне (оціночне) значення слова, в той час як односуб'єктний повтор набуває нових імплікацій завдяки новому контексту.

Яскравим прикладом зміни прагматичного значення висловлювання неодноразово спостерігаємо у романі У.Фолкнера "As I Lay Dying", який структурований як багатосуб'єктна оповідь, характерною особливістю якої є багаторазове зображення одних і тих самих подій різними персонажами відповідно під різним кутом зображення. В уривку, що представляє мовлення Дарла, знаходимо слова, які виражають його ставлення до Cash: "Between the shadow spaces they are yellow as gold, like soft gold, bearing on their flanks in smooth indulations the marks of the adze blade: a good carpenter Cash is. He hold the two planks on the tresle, fitted along the edges in a quater of an unfinished box. He kneels and squints along the edge of them, then he lowers them and take up the adze. A good carpenter. Addie Bundren could not want a better one, a better box to lie in [12, с. 28]. Вираз "a good carpenter" актуалізує своє пряме значення, а повтор цього виразу до того ж інтенсифікує його. Той факт, що Cash майструє труну для своєї матері під вікнами кімнати, де вона лежить, є настільки неординарним, що викликає певну реакцію

кожного персонажу, що й відображено в їх мовленні. Jewel також коментує дії Cash та вживає вираз "a fine carpenter", але в контексті його мовлення ці слова є двоакцентними: окрім свого прямого значення, вони набувають конотації ненависті, сарказму, утворюючи певну семантичну опозицію до попереднього випадку вживання виразу. "Sawing and knocking, and keeping the air always moving so fast on her face that when you're tired you can't breathe it, and that goddamn adze going One lick less. One lick less. One lick less until everybody that will have to stop and see it and say what a fine carpenter he is" [12, с. 5]. Такі приклади поліфонічного слова підтверджують думку Валентінової О.І., що у поліфонічному тексті висловлювання відірвано від свого значення.

Більш складним прикладом поліфонічного слова є слово (висловлювання) в якому є імпліцитно виражена контамінація декількох суб'єктів мовлення, накладання декількох голосів. Слово, промовлене персонажем, за лексичними або граматичними ознаками не належить йому, а виступає лише повтором слів промовлених іншим персонажем, причому такий різносуб'єктний повтор характеризується накладанням не тільки голосів, а й смислів даного слова. В наступному уривку з роману "Коли я вмирала" У.Фолкнера Кора, сусідка Едді Бандрен, яка досить часто навідується до неї, під час чергових відвідин розповідає про тістечка, які їй вдалося економно спекти і вихваляє Едді як прекрасну кухарку. Її очима читач бачить Едді Бандрен зараз на порозі смерті. "The quilt is drawn up to her chin, hot as it is, with only two hands and her face outside. She is propped on the pillow, with her head raised so that she can see out of the window, and we can hear him every time he takes up the adze or the saw. If we were deaf we could almost watch her face and hear him, see him. Her face is wasted away so that the bones draw just under the skin in white lines. Her eyes like two candles when you watch them gutter down into the sockets of iron candle-sticks. But the eternal and the everlasting salvation and grace is not upon her." Два останні речення, насичені порівнянням і метафорами, відрізняються від стилю оповіді Кори, тому складається враження, що вони належать не їй. Якщо в реченні з порівнянням до голосу Кори допустимо приєднується голос автора, то в наступному звучить голос проповідника. Відсутність будь-яких експліцитних ознак зміни суб'єктів мовлення свідчить про контамінацію двох голосів в одному висловлюванні, що дозволяє назвати його поліфонічним. Безсумнівно, проте, що у виявленні багатоголосся на рівні слова значну роль відіграє суб'єктивний фактор, таке поліфонічне слово характеризується високою мірою суб'єктивності сприйняття та відповідно вимагає більш детального аналізу, який виходить за рамки даної статті.

У підсумку слід зазначити що, всі вище наведені спостереження та приклади підтверджують той факт, що полісемантичне слово відзначається значним потенціалом та виступає одним із способів творення поліфонічного слова в тексті.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка // Л.: Просвещение, 1981. – 295 с.
Arnold I.V. Stilistika sovremenoho angliyskogo yazyka [The Stylistics of modern English language] // L.: Prosveshchenie, 1981. – 295 s.
2. Бахтин М.М. Проблемы творчества Достоевского // Киев: NEXT, 1994. – 508 с. ISBN 5-88316-018-X.
Bahtin M.M. Problemy tvorchestva Dostoevskogo [Problems of literary works by Dostoevsky] // Kyiv: NEXT, 1994. – 508 s. ISBN 5-88316-018-X.
3. Валентинова О.И. Эстетика и лингвистика полифонии: Монография // М.: Изд-во РУДН, 2001. – 143 с.
Valentinova O.I. Estetika i lingvistika polifonii. Monografiya [Aesthetics and linguistics polyphony. Monograph] // Moskva: izd. RUDN, 2001. – 143 s.
4. Виноградов В.В. О языке художественной прозы: Избр. труды // М. Наука, 1980. – 360 с.
Vinogradov V.V. O yazyke hudozhestvennoy prozy: Izbr. trudy [On the language of fiction: Fav. proceedings] // Moskva: Nauka, 1980. – 360 s.
5. Головкина А.С. Полифония слова в художественном тексте (на материале произведения Дж. Джойса "Дублинцы"): Автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04 // Самара, 2011. – 22 с.
Golovkina A.S. Polifoniya slova v hudozhestvennom tekste (na materiale proizvedeniya D. Dzhoisa "Dublincy"): avtoreferat dis. kand. filol. nauk: 10.02.04 [Words polyphony in the text (on the material of George. Joyce's "Dubliners"): Abstract. Dis. cand. Philology. Sciences: 10.02.04] // Samara, 2011 – 22 s.
6. Зализняк А.А. Феномен многозначности и способы его описания // М.: Вопросы языкознания, 2004. - № 2. – 20-45 с.
Zaliznyak A.A. Fenomen mnogoznachnosti i sposoby ego opisaniya // M.: Voprosy yazykoznavaniya, 2004. - № 2. – 20-45 s.
7. Муратова Е.Ю. Лингвопоэтика Марины Цветаевой // Витебск: Издательство УО "ВГУ им. П.М. Машерова", 2005. – 96 с. ISBN 985-425-527-1
Muratova E.U. Lingvopoetyka Mariny Tsvetaevoy [Lingvopoetika in the works by Marina Tsvetaeva] // Vitebsk: Izdatelstvo UO "VGU im. P.M.Masherova", 2005. – 96 s. ISBN 5-7695-0954-6.
8. Николаева Т.М. "Слово о полку Игореве". Поэтика и лингвистика текста. "Слово о полку Игореве" и пушкинские тексты // М., 2005.
Nikolaeva N.A. "Slovo o polku Ihoreve". Poetyka i linhvistyka teksta. "Slovo o polku Ihoreve" i pushkinskie teksty // M., 2005.
9. Николина Н.А. Филологический анализ текста: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений // М.: Издательский центр "Академия", 2003. — 256 с. ISBN 5-7695-0954-6
Nikolina N.A. Filologicheskij analiz teksta Uchebnoe osobie dlya studentov vyshyh ucvehnyh zavedeniy [Philological analysis of the text. Proc. allowance for the studio. Higher. ped. Proc. institutions] // M.: Izdat. tsentr "Akademiya", 2003. – 256 s. ISBN 5-7695-0954-6.
10. Соколовська С.Ф. Полісемія в тексті: типи реалізації та функції // Вісн. Житомирського держ. пед. ун-ту. – 2003. - №11. – 201-205 с.
Sokolovska S.F. Polisemiya v teksti: typy realizatzii ta funktzii. [Polisemy in the text: ways of realization and functions] // Visnyk Ternopilskogo der. ped. universytetu, 2003. - № 11. – 201-205 s.
11. Dos Passos J. Manhattan Transfer // Boston, New York: Houghton Mifflin Company, 2000. – P. 404.
12. Faulkner W. As I Lay Dying // N.Y.: Random House, 1974. – P. 115.

Khomichenko V.V. Polyphonic potential of polysemantic words in the text (based on the modernistic novel)

Abstract. The article deals with the polyphonic potential of the polysemantic word which can be realised in the context. Special attention has been paid to the differences between word-play and the polyphonic word. The author has analysed such aspects of contextual realization of polysemantic word as double actualization of the meaning of the word and development of its meaning in the context. Moreover, the article suggests that there are other means of realising among which contamination of the narrator's and personage's speech plays the leading role.

Keywords: polyphonic word, polysemantic word, context

Хомиченко В.В. Полифонический потенциал полисемантического слова в тексте (на материале романов периода модернизма)

Аннотация. В статье рассмотрен вопрос реализации потенциала полисемантического слова в взаимодействии с контекстом результатом которого является возникновение полифонии слова. Осуществлен анализ направлений взаимодействия полисемантического слова и контекста, причем особенное внимание уделено таким направлениям как двойная актуализация и развитие значений полисемантического слова. Обозначены перспективы дальнейшего исследования вопроса полифонии слова, среди которых контаминация речи персонажа и повествователя играет основную роль.

Ключевые слова: полифония слова, полисемантическое слово, контекст